

LOGICA LUI GUILIELMUS AMESIIUS ÎN INTERPRETARE ACADEMIZANTĂ

DÓCZY ÖRS

Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca

The Logic of Guilielmus Amesius in Academic Interpretation

ABSTRACT

In the Amesian conception *conscientia* means the awareness of the sinful state of the Puritan individual. The Amesian logic, based on the dialectic of Ramus, offers us, on the one hand, cases, methods of becoming aware of sin in one's own life, of confronting and opposing it, of recognizing the hellish state and radically improving one's spiritual life ("*Conscientia humana est iudicium hominis de semetipso, prout subijcitur iudicio Dei.*") The Lord has given us messages, precepts (*institutiones*) that must be appropriated for the reconciliation with our own spiritual life, before the Day of Judgment. These precepts must be learned by individuals, because on their basis all the species (*specie*) of human things can be known and appropriated. The judgment of one's own spiritual state is called *iudicium* by Ames, a judgment which requires the input of both the intellect (*intellectus*) and the individual will (*voluntas*). Secondly, the methods prescribed by Ames provide answers for those destined (*destinati*) to shepherd among the parishioners, to preach by their deeds and sermons, the destined life of Jesus Christ.

The four versified or responsorially redacted inscriptions reflect the direction of the Puritan school of teaching in the 17th century: everything must be read and tried and what is good must be preserved, based on the passage from Paul's letter to the Thessalonians (5:21). Thus, in the above-mentioned inscriptions, the formulae of Aristotelian syllogisms, packaged in Melanchthonian terms, as well as the formulae of maxims (in our case about Pelagianism), but also the Amesian literary expressions of Ramian origin reflect the plurality of educational ideas, which the academics encountered at the above-mentioned universities. This plurality reflects the organizational syncretism of logic at this time. The Puritan academics taught on the basis of a single system of logic, the Amesian system of Ramian origin, but the preceding, high school teachings represent the elements and nuances of Keckermann's logic.

For the Calvinist Christian believer, there is the eternal and agonizing dilemma of being "elect or excluded" for eternal life, for eternity. The Puritan individual, turning to the teaching of the Bible, strives throughout his or her life to live and act in a way pleasing to God, trusting in the efficacy of faith (*fides efficax*) to enhance the glory of God in this world. By his actions, he wants to prove his own supposed election or, in the absence of the knowledge of election, the hope of it. That is why he "scours", searches, copies or compiles in manuscript, in possessorial or rhetorico-grammatical inscriptions, the sources read and studied in their original language, Hebrew, Koine Greek or Latin, or redacts the passage read by translating them into his mother tongue, sources which offer him the way to his eternal life. *The manuscript production of the Puritan individual reflects the syncretism of the religious texts he produces or reproduces from sources found in school or private libraries, often without mentioning the origin of the texts produced or reproduced.*

Cuvinte-cheie: cercetare amănunțită, reformă multiplă, reformă lungă (Long Reformation), manuscrise, ars, logica, clasificare, interpretare, sistem educațional puritan

Key words: thorough research, multiple reforms, Long Reformation, manuscripts, ars, logic, classification, interpretation, Puritan educational system

Pentru recepția logicii amesiene puritane în sistemul educațional helvetic transilvănean din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea am continuat cercetarea amănunțită asupra volumelor de colligatumuri ale operelor lui Guilielmus Amesius (William Ames) și Petrus Ramus (Pierre de La Ramée), aflate la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” Cluj-Napoca¹, respectiv la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca², accentul fiind pus asupra însemnelor de proprietate de pe două volume aflate la Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca³.

Cercetarea amănunțită, menționată în preambulul articolului, se referă la faptul că, în procesul de cercetare, iau în considerare aspectele reformei eclesiastice multiple (*multiple Reformations*). În primul rând, reforma multiplă se referă la faptul că reforma s-a desfășurat în perioade și direcții diferite în regiunile Europei, în al doilea rând, că totdeauna, când vorbim de reforma eclesiastică, ne referim la statutul denominat al societăților din țările sau regiunile europene din secolele XVI-XVIII, statut care subliniază pluralismul confesional și cultural al acestor societăți. Pentru a cuprinde întreaga perioadă a reformei eclesiastice, folosesc, în context narativ, perspectiva și rezultatele cercetărilor care consideră reforma protestantă o reformă lungă (*Long Reformation*)⁴.

În privința manualelor de logică, atât din cercetările lui Bartók István⁵, cât și din cele ale lui Kecskeméti Gábor⁶ s-a tras concluzia că, la mijlocul și în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, cele mai importante școli calviniste din Transilvania și *Partium*, colegiile din Alba Iulia, Aiud, Cluj, Oradea, Sárospatak și Debrecen au fost influențate de preceptele sistemului educațional ramist, care s-a extins asupra întregului sistem de științe din aceste școli, iar unele dintre componentele sale au rămas hotărâtoare până la mijlocul secolului al XVIII-lea.

Școlile luterane, mai ales din Bardejov, Brașov, Trenčín, Prešov, Košice, și-au organizat sistemul de predare a logicii pe baza preceptelor melanchthoniene, de sorginte aristoteliană, cu mențiunea că sistemul lor nu a

¹ Din fondul Colecției Speciale al BCU Cluj-Napoca: Amesius 1685 – (RMK II 1562, cota BMV 7702, coll. 5.); Amesius 1634 – (Rare 468, coll. 3 cu RMK II 1563).

² Din fondul Bibliotecii Academiei Române, Filiala Cluj-Napoca: Amesius 1643a – (Cota: R114901-903); Amesius 1652 – (Cota R124191 legat cu volumul Amesius 1643b, cota R124192)

³ Amesius 1652 (Cota R124191) și Amesius 1643b (Cota: R124192). Menționez că interpretarea operelor amesiene, fotografierea, transcrierea și redactarea parafrazătă a inscripțiilor disputate în articol aparțin în exclusivitate subsemnatului.

⁴ Tóth 2019, p. 732; Wallace 2012; De Krey 1996, p. 231-252; Reinhardt 1977, p. 226-252; Schilling 2007, p. 32-47; Reinhardt 2017, p. 5-31; Holzem 2015; Csepregi 2013, p. 9-20; Csepregi 2017, p. 135-158; Molnár 2019, p. 14-25; Tusor 2008, p. 12-18.

⁵ Bartók 2017, p. 74-76, 79-103, 223-228.

⁶ Kecskeméti 2018, p. 25-50; Kecskeméti 2019, p. 65-83.

rămas neatins de influența instrumentară a ramismului, oricât de sporadică sau de efemeră a fost aceasta⁷.

Sincretismul sistemului educațional protestant, de confesiune helvetică, se datorează în mare măsură culturii scrise, adică manuscriselor, însemnelor de proprietate sau celor de învățământ, cărților și autorilor lor: profesorilor și colegilor cu care academizantii din Europa de Est se întâlnesc pe drumul anevoios sau mai puțin prielnic al pelerinajului lor academic, conform mențiunii făcute de Bartók István⁸. Trebuie să menționăm totuși că destinatarii mesajelor reformei eclesiastice proveneau din medii culturale și lingvistice diferite, aveau motivații, prejudecăți hermeneutice diferite și cunoștințe anterioare diverse. Tot așa, perceperea mesajelor reformei, ca și interpretarea lor au rămas în prim-plan pe umerii academizanților care, prin statutul lor academic, și-au dobândit statutul de comunități academice interpretative. Dar pe ce ne putem baza, când ei au înțeles un mesaj profesoral greșit sau, în interpretarea lor, acel mesaj a devenit hilar? În ce măsură îndoiala și atitudinea critică au influențat această asimilare a ideilor reformei? În lumina acestor întrebări, cred că avem de-a face cu un proces mult mai complex decât conceptul tradițional, conform căruia peregrinii pur și simplu au „adus acasă” sau chiar au reduplicat ideile și figurile reformei. Astfel, în istoria imaginară a reformei, nu este surprinzător să vedem „luterani maghiari” ocupându-se cu răspândirea doctrinei pe care „au adus-o acasă din străinătate”.

Între membrii comunității academice interpretative trebuie să îi considerăm și pe elevii domidocti, care nu au reușit să beneficieze de bursă pentru a învăța în Țările de Jos, dar, cu mijloacele lor, din cărți și prin omilii, au reușit să perceapă și să interpreteze ideile reformei. Printre elevii domidocti se numără Kézdivásárhelyi Matkó István, care și-a însușit limbile biblice și engleza la Alba Iulia, autor a mai multe opere împotriva iezuiților⁹; îi mai putem menționa pe Fogarasi Mátyás, elevul clujean al lui Apáczai Csere János, și Porcsalmi András, care implementează programul de învățământ clujean în școala particulară din Târgu Mureș (1662-1665)¹⁰.

Pe de altă parte, producția de manuscrise este complicată de actul de redactare, adică de copiere, și adesea de versiuni ale acestui act care sunt însoțite de compilare, eventual traducere, care articulează conceptul și utilizarea paternității și originalității textuale în perioada modernă timpurie într-un mod fundamental diferit față de modul în care este înțeles astăzi în studiile literare¹¹.

⁷ Frankl 1873, p. 7, 21-23, 37-43, 71-74; Mészáros 1981, p. 248-253.

⁸ Bartók 1991, p. 1-24; Dóczy 2012, p. 185-192.

⁹ Kézdivásárhelyi Matkó 1666.

¹⁰ Despre activitatea lui Fogarasi Mátyás vezi Dóczy 2024, p. 219-224.

¹¹ Copistul este adesea el însuși un autor în cultura literară modernă timpurie. Cercetarea internațională face distincție între conceptele și rolurile scribului (*scribe*) și copistului scriitor (*scrivener*): primul nu este doar un copiator, ci și un utilizator „intelectual” literat al scrisului, care

Alegerea sau desconsiderarea manualelor. Manualele lui Tolnai Dali János la Sárospatak

Ideile filozofice și teologice cu care se întâlnesc academizanții în mediul universitar din Țările de Jos sau din principatele germane influențează alegerea sau desconsiderarea manualelor folosite la școlile reformate menționate. Astfel, un caz, elocvent în istoria educației protestante, a fost încercarea lui Tolnai Dali János de a schimba programul de învățământ de la Sárospatak, prin schimbarea manualelor de gramatică, retorică, logică.

Conform planului de învățământ din 1621, la Colegiul din Sárospatak, *Elementa Grammaticae* și *Elementa Grammaticae Graecae* ale lui Molnár Gergely și *Maior Grammatica* a lui Melanchthon constituiau pregătirea de bază; retorica era predată după *Erotema* lui Melanchthon, din *Isagoges* a lui Pécseli Király Imre și din marea retorică a lui Keckermann, *Systema Rhetoricae*, în timp ce logica era predată după *Dialectica* lui Melanchthon și *Systema Logicum Keckermanni* a lui Lucas Lossius, aceasta din urmă fiind lectură obligatorie în toate școlile maghiare¹². Științele naturale erau predate din *Systema Physicum* a lui Keckermann și *Physiologia* lui Johannes Magerus, metafizica din *Metaphysica* lui Alstedt și Keckermann, iar teologia – din *Catechesis Heidelbergiensis* a lui Melanchthon, *Systema Theologicum* a lui Keckermann și *Compendium Theologicum* editat de Volebius-Vendelinus¹³.

Tolnai Dali János, fost elev al lui Amesius la Franequer, intenționa să modifice programul de învățământ al școlii din Sárospatak în două direcții, astfel încât, pe de o parte, predarea limbii maghiare și cântarea Psalmilor în limba maghiară, după traducerea lui Szenci Molnár Albert, să aibă întâietate față de edițiile psaltice ale lui Guilielmus Bucanus și Andreas Spethe și față de limbile clasice¹⁴; pe de altă parte, deplângea prioritatea excesivă a limbilor clasice și a autorilor antici în orarul școlar, pronunțându-se împotriva programului școlar

își produce propriile texte, le interpretează și le traduce, și nu doar produce copii fiabile, în timp ce al doilea este mult mai mult un copist profesionist, un scrib priceput, chiar un notar. În cercetarea maghiară, nu a existat o separare reflexivă a acestor roluri, iar persoana copistului, dacă este cunoscută, este doar un detaliu în descrierea textologică tradițională a istoriei manuscriselor. Beal 1998, p. 2-3; Tóth 2019, p. 733; Peterson 2014, p. 109-116; Gábor 2015, p. 135-143, 211-229, 291-305; Gábor 2019, p. 177-194.

¹² Makkai 1953, Protocolul lui Szilágyi Benjamin István, p. 248.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*. („Humaniorum literarum, maxime vero purioris eloquentiae artis poeticae, linguarum studium parvi momenti esse, exercitia scholastica utriusque linguae in orationibus scribendis ac declamationibus olim in schola Patachina usitatis et nunc denuo gravi negotio reassumptis negligere, quin et psalmos in scholis antea latino idiomate, iuxta paraphrasin Bucani vel Andreae Spethe decantari solitos in vernaculam linguam mutare”); Restás 2000, p. 494; Restás 2021, p. 119 (chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://dea.lib.unideb.hu/server/api/core/bitstreams/8d2b8c42-414a-436a-9507-7bea63a0644f/content accesat la 21.10.2024.)

influențat de spiritul scolasticii protestante a lui Melanchthon¹⁵, în care dominau teologia și științele auxiliare ale acesteia.

Potrivit procesului-verbal al sinodului din 1646, Tolnai „a declarat că logica lui Keckermann este o confuzie de subdiviziuni inutile, un set de legi false și, prin urmare, nu poate fi învățată conform dimensiunii sale spirituale”¹⁶. Din materialul didactic enumerat, doar retorica lui Keckermann, care avea influențe ramiste, a fost lăsată de el și de colegul profesor Bényei János, mai exact compendiul lucrării originale a lui Mylius, *Keckermann minor*¹⁷. Episcopul Geleji Katona se plânge în 1640 principelui Rákóczi György despre omiterea lucrărilor lui Keckermann din programul școlar, fapt care denotă o lacună în învățământul tinerilor reformați, care, fără însușirea bazelor logicii, nu vor stăpâni nici bazele celorlalte materii (metafizică, fizică, teologie) necesare controversei religioase împotriva arianilor, a lutheranilor și papiștilor, a catolicilor¹⁸. Decizia lui Tolnai contravenea hotărârii principelui transilvan, care decidea, în 1639, ca logica și retorica să fie predate în toate școlile helvetice după operele lui Keckermann¹⁹.

Refuzul lui Tolnai de a promova metodologia susținerii disputelor școlare, semn al disprețului său față de preceptele scolasticii secundare, ale aristotelianismului protestant, este considerat de episcopul Geleji un punct de plecare din partea lui Tolnai în inițierea unor schimbări ecleziaștiice, înspre independentism²⁰. „El a declarat filozofia lui Ramus ca fiind perfectă, cea mai perfectă, și a apărut-o cu toată puterea sa”²¹. Tolnai dorea să predea logica pe baza sistemului lui Ramus, și nu pe al lui Keckermann, iar teologia și etica din lucrările fostului său profesor Amesius (*Medulla Theologiae*, *Casus Conscientiae*, adică *De conscientia et eius iure, vel casibus, libri quinque*), pentru că acestea ar fi fost

¹⁵ Restás 2000, p. 494.

¹⁶ Erdélyi 1865, p. 621-622; Makkai 1953, Protocolul lui Szilágyi Benjamin István: p. 248 („succo carentia et medullis nec statis accurate rem tractantia”, „meram confusionem inutilium subdivisionum, falsorumque canonum coacervationem esse, bona conscientia illam doceri non posse...”).

¹⁷ Mylius 1617; Zoványi 1911, p. 72. Este de menționat că „retorica mare” a lui Keckermann este folosită în programul educațional până la mijlocul secolului al 17-lea. Despre utilizarea ei din perioada următoare nu avem informații. (Restás 2000, p. 494.)

¹⁸ Restás 2021, p. 121.

¹⁹ *Ibidem*, p. 120.

²⁰ Erdélyi 1857, p. 179. „ha az logikának az iskolában való megváltoztatása succedálna neki, annál nagyobb bátorságot venne osztán az ekklezsiában való ujtásra is, a mikor módja lenne benne.” (Geleji Katona István 1640. október 22-én kelt levele a fejedelemnek.) [„Dacă Tolnai ar reuși să predea logica sc. amesiană, ar prinde mai mult curaj pentru implementarea reformelor de înnoire în biserică, când ar avea pentru acestea ocazia necesară”. Scrisoarea lui Geleji Katona István către principe, la 22 octombrie 1640].

²¹ Makkai 1953, Protocolul lui Szilágyi Benjamin István: p. 248 („Rameam philosophiam ut perfectam et accuratissimam profiteri et mordicitus defendere”).

mai potrivite pentru cei deja versați în teologie²². Metodele puritane engleze ale lui Tolnai au fost anihilate de către principele Rákóczi: acesta a fost destituit din poziția de rector al școlii din Sárospatak, în 1642, și a fost numit pastor în orașul Miskolc²³. După destituirea lui Tolnai, toate operele lui Keckermann au fost reintroduse în programul școlar de la Sárospatak²⁴.

Logica, disciplina de organizare a tuturor disciplinelor

Deja din episodul învățământului din Sárospatak (1621-1642) putem menționa că, printre sursele materiilor obligatorii în orarul școlilor helvetice, ale calvinismului ortodox și în special ale logicii, care este disciplina de organizare și înțelegere a tuturor celorlalte materii predate, se numără melanchthonianismul aristotelian, preponderent în orarul școlilor helvetice; sporadic, și ca semn al prezenței puritanilor în Principat, apare dialectica lui Ramus care denotă după Cicero logica ca o virtute de elocuțiune, știința explicării corecte a cunoștințelor legate de un subiect și a elaborării sistematice a unui subiect. Johannes Sturm, elevul lui Philipp Melanchthon, subliniază în operele sale natura instrumentară a logicii prin care se poate afla, se poate recunoaște adevărul, în sens teologic. În privința logicii lui Bartholomäus Keckermann, materie obligatorie din 1639 în școlile helvetice din Principat, menționăm pe scurt, fără să intrăm în detalii aici, că această combinație dintre conștiința metodologică și acumularea empirică de cunoștințe a exercitat o influență semnificativă asupra literaturii enciclopedice din perioada următoare. Logica lui Guilielmus Amesius, citită și învățată în volume colligatum cu dialectica ramiană, este prezentă în mâna elevilor subscribanți interesați de metodele învățământului puritan.

De ce este proeminent să vorbim despre locul și importanța logicii în sistemul educațional helvetic din secolul al XVII-lea?

Activitatea literară a lui Guilielmus Amesius/William Ames, reprezentantul puritanismului englez, cuprinde atât preceptele dialectice ramiste, cât și celelalte idei ale manualelor de logică. Pentru a înțelege aspectele sistemului educațional amesian puritan privind logica, descrisă în opera *De conscientia*, trebuie să pornim de la tipologizarea cunoștințelor umane redată în opera *Technometria* de același autor. Modelul divin al fiecărei cunoștințe divine este *ars*-ul, ce nu poate fi redat cu expresia *artă* (*artele*), care denotă un înțeles enigmatic, particular, accesibil numai unora. *Ars*-ul în sistemul educațional amesian poate fi înțeles de toți cei care au voința să înțeleagă ceva din vechile științe divine după ce rațiunea umană

²² *Ibidem* („Amesii Medullam et eiusdem Casus Conscientiae, theologiam quidem fatemur ingenua, subtili ac profunda eruditione plenam, sed obscuram nimis ac difficilem, nec tam pro tyronibus quam adultis et in theologica facultate iam bene exercitatis scriptam”).

²³ *Ibidem*, Protocolul lui Szilágyi Benjamin István, p. 249.

²⁴ Restás 2021, p. 120.

a fost întunecată din cauza păcătoșeniei adamice. Cititorul puritan poate înțelege relația divină din Sfintele Scripturi prin urmarea consecventă a treptelor înțelegerii sistemului amesian al *ars*-urilor divine²⁵.

În privința tipologizării *ars*-ului, Amesius menționează că acțiunea și contemplația, cele două părți distincte ale *ars*-ului, nu se pot exclude reciproc. El împarte *ars*-urile în funcție de subiect (*obiectum*), scop (*finis*) și principiu (*principium*): *ars generalis* și *ars specialis*. În cadrul fiecăreia dintre acestea el ne explică esența subgrupurilor *primaria (magis)* și *secundaria (minus)*. Subgrupul *magis primaria* al grupului principal amesian *ars generalis* este alcătuit de acele *ars*-uri care nu pot fi cunoscute și explicate fără actul de vorbire: logică (*logica*), gramatică (*grammatica*) și retorică (*rhethorica*). Logica constituie modelele găsirii argumentărilor și clasificării noțiunilor (*praedicamenta*) după regulile ei. Importanța gramaticii stă la baza vorbirii: cu regulile ei exprimăm sensibilitățile sufletului. Importanța retoricii poate fi surprinsă prin faptul că, prin regulile ei, putem însuși temeinic argumentările inventate și clasificate de logică – conclud Ames și elevii săi la Franequer.

În fondul Colegiului Reformat din Biblioteca Academiei Române Filiala Cluj-Napoca, în volumul Amesius 1652 cu cota R124191, colligatum cu volumul Amesius 1643, având cota R124192, pe paginile de după copertă, în foile liminare, am găsit următoarele inscripții, care nu erau menționate și descifrate în catalogul cărților colecției Bibliotecii Maghiare Vechi a Bibliotecii Colegiului Reformat editat de Sipos Gábor și colaboratorii săi²⁶. În privința posesorilor acestor volume, bazându-ne pe rezultatele cercetărilor preliminare ale pelerinajului academic ale lui Szabó Miklós, Szögi László, Ladányi Sándor, Tonk Sándor, respectiv Bozzay Réka și Hegyi Ádám²⁷, putem menționa că despre majoritatea lor nu avem informații, că ar fi urmat treptele universităților germano- și olandofone. Cu o probabilitate majoră, putem menționa că ei sunt elevii domidocti care învață în Colegiul Reformat din Cluj din operele autorilor puritani, între care sunt și operele amesiene. Nici în cazul lui Tolnai János (?), profesor al colegiului din Sárospatak, nu putem presupune că și-a continuat studiile în Țările de Jos, împreună cu Buzinkai Mihály²⁸.

²⁵ Dóczy 2015, p. 107-111; Kiss 2023, p. 29-31.

²⁶ Sipos, Kovács, Kuszálík 2004.

²⁷ Bozzay, Ladányi 2007, p. 18-19, 96-99; Szabó, Tonk 1992, p. 316-332; Hegyi, Szögi 2016, p. 43-50. Numele posesorilor din vol. cu cota R124191-192 nu sunt menționate în Sipos, Kovács, Kuszálík 2004, p. 344-356, nu apar nici în Spielmann-Sebestyén, Ambrus, Dóczy 2009, ca posesori potențiali ai unor cărți din fondul Colegiului Reformat din Târgu Mureș: (chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://telekitekita.ro/files/kcfinder/files/Possessores_17_Teleki.pdf accesat în 16.10.2024.)

²⁸ Koncz 2006, p. 100, 104.

[Prima însemnare] (**Fig. 1**):

*Pelagius in Britannia orsus nos docere possit,
Salvari hominem propriis hic viribus ab spe Christi
Ubi et libera arbitria affuit post lapsum,
Anno 1682 die 20 octobris, ieri frequentare
praestituit Cl. Dominus Pataki et
Cl. Dominus Tolnai.*

Este un rezumat al pelagianismului, al cărui promotor, Pelagius, propovăduia, că liberul arbitru ne-a rămas dat și după păcatul adamic.

[a doua însemnare] (**Fig. 2**):

*Forma quomplex [resp.:] Proxima et Remota
quae Proxima? Factaque gratuitum
quae remota? Praedestinatio
quae sunt eique species? [resp.:] electio et reprobatio
partes Ap[p]lica[ti]onis quot s[un]t? [resp.:] Unio ad tres Summum
per quid sit unio? Invitatio cum beneficiis eis
per vocationem quae duplex est
oblatio et receptio
Communio cum beneficiis est duplex Relativa et
Relativa ubi? In justificatione Realis est adaptione
Realis ubi? In sacificatione et justificatione
obsessu aplica[ti]onis quid? Et enta ea mysterii
vel instituta
media Aplica[ti]onis quorum est. [resp.:] ministerium
verbi et sacramentum
quibus addita entrica Disciplina
Ministerium quomplex? [resp.:] extraordinarium vel ordinarium
Extraordinarium ministerii effectum quid?
Sacra spira.
Ministerii ordinarii quot sint partes? (1) ut sic
vox Dei ad populum (2) vox populi ad Deum
Hic excellet ars Contionatoria, hoc de mediis
sequitur medii.
Modusque fuit varique pro ra[ti]one scrutor*

Aceste versuri redacte responsoric ne arată expresiile tehnice ale logicii: forma; predestinația cu fazele ei specifice preceptelor protestante: selecția, respectiv respingerea individului de către Dumnezeu. Uniunea mistică, adică doctrina trinitarianismului creștin; vocația individului de către Dumnezeu, care

are două părți: oferire și recepție; comuniunea mistică a omului cu Dumnezeu, care denotă sacrificiile ce trebuie făcute de către individ pentru salvarea sa de păcate. Vocațiile ordinare și extraordinare specifică diferența dintre omul de rând, creștin, și pastorul care transmite cuvântul Domnului enoriașilor protestanți. Termenul de *scrutor* se referă la menirea individului puritan care trebuie să scoată la iveală, cu o oarecare sagacitate, adevărul biblic din cărțile Sfintei Scripturi sau din filozofiile antice. Textul manuscrisului este în plină corelație cu preceptele lui Amesius, care menționează că pe lângă sursa primară a căutării lui Dumnezeu, Scripturile, adică *Veritas* (Adevărul), trebuie să studiem toate lucrările care caută și justifică binele. Prin urmare, omul creștin trebuie să fie familiarizat cu operele lui Platon și Aristotel²⁹. Singurul ghid pentru această distincție ar trebui să fie sinceritatea căutării adevărului divin, nu limba sau infirmitatea incurabilă a scrisului³⁰.

[a treia însemnare] (**Fig. 3**):

Aptitudo quibus partibusque? Persona et officio

In persona quae observanda?

Dinstinctio earum et unio personalis

In officio quae? Voca[ti]o et functio

Functio Chri[sti] triplex Proph[eta] Sacer Regius

Partes Redem[pt]ionis quae sunt? Humili: kat' exaché

Humiliationis quis finis? Satis fuerit ex meritis

Quot s[unt] partes humiliationis? [Resp.:] Vita timor

Psalmonis gradusque s[unt] 3res Res. Afec. Susp.

Suplicatione, redem[pt]ionis quae sposant. For-

ma, partes, objectum, media, et modusque applicationis

Se derulează un șir de idei redată repetitiv despre sarcinile care trebuie efectuate de oameni. Vocația cea mai importantă este preoțimea sacră și regală. Salvarea omului are două aspecte: umilitatea omenească și meritele acestei umilități, adică viața cu frică de Dumnezeu și rugăciunea.

[a patra însemnare] (**Fig. 4**)

p. 237:

Quinque sunt classis argumentorum

Nr. Consentaneorum, Dissentaneorum, Comparatorum,

Os[tentane]orum et Testimoniorum.

Consentaneorum argumenta sunt septem species.

²⁹ Amesius [s. l. et a.], teza 64,4.

³⁰ *Ibidem*, teza 64,3.

*Caeterum efficientia: Materia, For[ma], Finis, Effectum,
Subjectum et Adject[iv]um.*

*Dissentaneorum species sunt 6. Diversa
disparata, Kalatha, Adversa, Contra-
dicentia et Privatia.*

Comparatorum species sunt 5.

Paria, clarius, clinus(?), similia et dissimilia.

p. 238 (Fig. 5)

*Os[tentane]orum argumentorum species sunt 4. Conju-
gata, Notatio, Distributio, Dismissio in casis, effectis, subj[ectis] atque
adjunctis*

Testimoniorum species

Testimonio Divino vel Humano [....]

Această inscripție responsorică specifică elementele argumentelor în cadrul logicii: a înțelegerii, a opoziției, a confruntării, a demonstrării și a testimoniului divin și uman.

Concluzii

În concepția amesiană, *conscientia* înseamnă conștientizarea stării păcătoase a individului puritan. Logica amesiană, bazată pe dialectica lui Ramus, ne oferă cazuri, metode de conștientizare a păcatului în propria viață, de confruntare și opoziție cu acesta, recunoașterea stării infernale și îmbunătățirea radicală a vieții spirituale (*Conscientia humana est iudicium hominis de semetipso, prout subjicitur iudicio Dei*). Domnul ne-a dat mesaje, precepte (*institutiones*) care trebuie însușite pentru reconcilierea cu propria noastră viață spirituală, înainte de ziua Judecării de Apoi. Aceste precepte trebuie învățate de către indivizi, pentru că pe baza lor pot fi cunoscute și însușite toate speciile (*speciei*) lucrurilor umane. Judecata stării proprii spirituale este numită *iudicium* de către Ames, judecată care necesită atât aportul intelectului (*intellectus*), cât și al voinței (*voluntas*) individuale. În al doilea rând, metodele prescrise de Ames oferă răspunsuri pentru cei destinați (*destinati*) să păstorească între enoriași, ca să propovăduiască prin faptele și predicile lor viața destinată lui Isus Cristos.

Cele patru însemnări versificate sau redactate responsoric reflectă direcția învățământului puritan din secolul al XVII-lea: totul trebuie citit și încercat, iar ceea ce este bun trebuie păstrat, pe baza pasajului din epistola lui Pavel către Tesaloniceni (5,21). Astfel, în însemnările amintite, atât formulele silogismelor aristoteliene, ambalate în termeni melanchthonieni, cât și formulele de maxime (în cazul nostru despre pelagianism), și expresiile literare amesiene de sorginte ramiană reflectă pluritatea ideilor de învățământ, cu care academizații se întâlnesc la universitățile amintite. Această pluritate reflectă sincretismul

organizatoric al logicii din aceste timpuri. Academizanții puritani învață pe baza unui singur sistem de logică, cea amesiană de sorginte ramiană, dar învățăturile premergătoare, cele liceale, reprezintă elementele și nuanțele logicii lui Keckermann.

Pentru credinciosul calvin există dilema veșnică și chinuitoare de a fi „ales sau exclus” pentru viața veșnică, pentru eternitate. Individul puritan, întorcându-se la învățătura Bibliei, se străduiește pe tot parcursul vieții sale să trăiască și să acționeze într-un mod plăcut lui Dumnezeu, având încredere în eficacitatea credinței (*fides efficax*), pentru a spori gloria Domnului în această lume. Prin acțiunile sale, el vrea să dovedească însăși presupusa sa alegere sau, în absența cunoașterii alegerii, speranța acesteia. De aceea, el „scotocește”, caută, copiază sau compilează în manuscris, în însemnări posesorale sau retorico-gramaticale izvoarele citite și studiate în limba lor originală, în ebraică, în greaca koiné sau în latină, sau redactează pasajul citit traducându-l în limba sa maternă, surse care îi oferă drumul pentru viața sa veșnică. Producția de manuscrise ale individului puritan școlar reflectă sincretismul textelor religioase pe care le produce sau le reproduce din izvoarele găsite în bibliotecile școlare sau private, de foarte multe ori fără ca el să menționeze originea textelor produse sau reproduse.

List of illustrations

Fig. 1 – Pataki N and Tolnai N. 20th October, 1682 ownership note

Fig. 2 – Pataki N and Tolnai N. [?] ownership note

Fig. 3 – Pataki N and Tolnai N. [?] ownership note

Fig. 4 – Pataki N and Tolnai N. [?] ownership note

Fig. 5 – Pataki N and Tolnai N. [?] ownership note

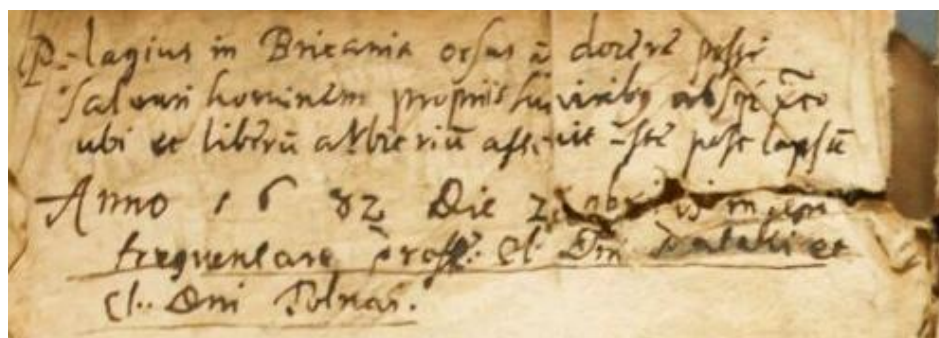
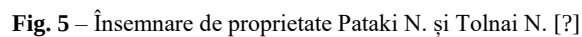
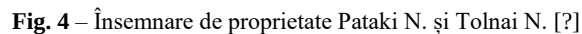
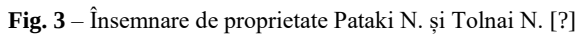

Fig. 1 – Însemnare de proprietate Pataki N. și Tolnai N., 20 octombrie 1682

Forma quomplex. et Proxima et Remota
 que proxima? Potest gratuitum
 que remota? et per receptionem
 quod sunt eius species? et electio et reprobatio
 partes Applicationis quomplex? et Unio ad Deum et summa
 per quid fit unio? (in casu ad beneficiis eius
 per vocationem quod et plexus
 oblatio et receptio
 Communio cum beneficiis episcopalis Relativa et
 Relativa ubi? in iustificatione Realis
 Realis ubi? in sanctificatione et adoptione
 obiectum Applicationis quod? et cetera et Mystica
 Media Applicationis vel instituta
 quomplex? et Ministerium
 verbi et sacramentum
 Ministerium quomplex? et ad idem cetera disciplinam
 Extraordinarium vel Ordinarium
 Ordinarium ministerium est eundem quod?
 Ministerium Ordinarium quomplex? (1) ut sit
 vox Dei ad populum (2) vox populi ad
 Deum
 Huiusmodi excellit autem (contingentia, huiusmodi de iudiciis
 sequitur modus.
 Modus huiusmodi varius (pro ratione secundum

Fig. 2 – Însemnare de proprietate Pataki N. și Tolnai N. [?]

Abrevieri bibliografice

- Amesius [s. l. et a.] – [Amesius, Guilielmus]: *Guilielmi AMESII, magni theologii ac philosophi acutissimi, Technometria, per quaestiones et responsiones ad faciliorem captum instituta ac proposita*
- Amesius 1634 – [Amesius, Guilielmus]: *De conscientia et eius iure, vel casibus, libri quinque*. Amstelodami, apud Ianum Ianssonium, 1634
- Amesius 1643a – [Amesius, Guilielmus]: *Demonstartio logicae verae. Continet quaestiones et ei responsiones* 129. Colig. cu Ramus Petrus [Ramée, Pierre de La]: *Dialecticae lib. I-II.*; Amesius: *Technometria* (1623); Amesius: *Theses logicae (continet 363 theses)*; Amesius: *Disputatio theologica adversus metaphysicam. Conclusiones: 1-19 capita*; Amesius: *Disp. Theologicae de perfectione Sacro Sanctae Scripturae*
- Amesius 1643b – [Amesius, Guilielmus]: *De conscientia et eius iure, vel casibus, libri quinque*. (Amsterdam, Ianssonius, 1643, p. 1-450. Continet: Praefatio ad Ordines Zeeland [3] p., Ad lectorem [5] p., Paraenesis ad studiosos Theologiae, habita Franequerae Aug. 22 A. 1623 [7] f., Index [5] p.
- Amesius 1652 – [Amesius, Guilielmus]: *Medulla Theologiae inst.* (Amsterdam, Ianssonius, 1652); Continet: Epist. dedicatoria mercatores [4] f., Praemunitio brevis authoris [3] f., Medulla lib. I-II., p. 1-352 et 3 p. tab. Methodus et 1 pag. inscriptiones; *De fidei divinae veritate* p. 357-396; *Explicationes Textus I. Corinth. 2 v. 4.5*, p. 397-406; *Oratio Amesii Franequerae cum rectoratum alii traderet*, p. 407-414
- Amesius 1685 – [Amesius, Guilielmus]: *De conscientia et eius iure, vel casibus, libri quinque*. Debrecinii, apud Stephanum Töltesi, 1685
- Bartók 1991 – Bartók István, "XVII. századi logikai és retorikai irodalmunk kritikátörténeti tanulságai", in *Irodalomtörténeti Közlemények. A MTA Irodalomtudományi Intézetének Folyóirata*, 95. évf., 1991, p. 1-24
- Bartók 2017 – Bartók István, *Sokkal magyarabbul szólhatnánk és írhatnánk. Irodalmi gondolkodás Magyarországon 1630-1700 között*, Budapest, 2017
- Beal 1998 – Peter Beal, *Praise of Scribes: Manuscripts and their Makers in Seventeenth-Century England*, Oxford, 1998
- Bodonyi 1942 – Bodonyi József, *Az angol puritánizmus lelki élete és magyar hatásai*, Debrecen, 1942
- Bozzay, Ladányi 2007 – Bozzay Réka, Ladányi Sándor, *Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595-1918*, Budapest, 2007
- Csepregi 2013 – Csepregi Zoltán, *A reformáció nyelve. Tanulmányok a magyarországi reformáció első negyedszázadának vizsgálatára alapján*, Budapest, 2013
- Csepregi 2017 – Csepregi Zoltán, "Reformation in Hungary, Historiography, Research Problems, Methodology", in *Temp Tidsskrift for Historie*, 15, 2017, p. 135-158
- De Krey 1996 – Gary S. de Krey, "Reformation in the Restoration Crisis, 1679-1682", in Donna B. Hamilton, Richard Strier (editori), *Religion, Literature, and Politics in Post-Reformation England (1540-1688)*, Cambridge, 1996, p. 231-252
- Dóczy 2012 – Dóczy Örs, "Módszertani adalékok a külföldi egyetemeken tanult 17. századi erdélyi helvét hitvallású academizánsok disputációinak és dissertációinak olvasatához", in Berszán István, Selyem Zsuzsa (editori), „Kit érdekel az irodalom-rizsa? ”^(Esti) És mire jó egyáltalán? ” A BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézet 2011. évi házikonferenciája, Kolozsvár, 2012, p. 185-192
- Dóczy 2015 – Dóczy Örs, *Rolul literaturii în sistemul educațional reformat transilvănean din secolul al 17-lea*, Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 2015

- Erdélyi 1857 – Erdélyi János, "Magyar protestáns egyháztörténeti kutfők. Geleji István levele. (Adalékul a Tolnai-ügyhöz.)", în *Sárospataki Füzetek*, 1857, 1 (1857–1858), p. 161-177
- Erdélyi 1865 – Erdélyi János, "A sárospataki főiskola tanárainak életrajza. XXXVI. Tolnai D. János 1639–1642. és 1649–1656. Szatmárnémeti zsinat végzései. Kivonat a Geleji-kanonkönyvből", în *Sárospataki Füzetek*, 1865, p. 614-642
- Frankl 1873 – Frankl Vilmos, *A hazai és külföldi iskolázás a XVI. Században*, Budapest, 1873
- Gábor 2015 – Gábor Csilla, *Laus et Polemia. Magasztalás és vetekedés a közép és kora újkori szövegtípusokban*, Debrecen-Kolozsvár, 2015
- Gábor 2019 – Gábor Csilla, "Religious Polemics in Late Sixteenth Century Hungary: Reconstruction and Interpretation", în Karla Boersma, Herman J. Selderhuis (editori), *More than Luther: the Reformation and the Rise of Pluralism in Europe*, Göttingen, 2019, p. 177-194
- Hegyi, Szögyi 2016 – Hegyi Ádám, Szögyi László, *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*, Budapest, 2016
- Kézdivásárhelyi Matkó 1666 – Kézdivásárhelyi Matkó István: *Fövennyen épített Haz Romlasa; avagy Három kérdések körül gögösön futkározó Sambar Matyas Jesuita Ina Szakadasa. Melyben világosan megbizonyítatik a Szent Irasbol, I. Hogy a Pápista Vallás nem igaz Vallás. II. Hogy csak az egy Apostoli Vallás igaz, melyet a' Cálvinisták álhatatosan vallanak. III. Hogy a Pápisták ellenkeznek a Sz. Írással, és a' régi igaz Romai Vallással, nem a' Cálvinisták* (Szeben), 1666
- Holzem 2015 – Andreas Holzem, *Christentum in Deutschland 1550-1850: Konfessionalisierung – Aufklärung – Pluralisierung*, I-II, Paderborn, 2015
- Kecskeméti 2018 – Kecskeméti Gábor, "A nyugat-európai akadémiai tanulmányok és a magyarországi ráimizmus", în *Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények*, 9, 3, 2018, p. 25-50
- Kecskeméti 2019 – Kecskeméti Gábor, "A ráimizmus Magyarországon és Erdélyben", în *Gerundium. Egyetemtörténeti Közlemények*, 10, 3-4, 2019, p. 65-83
- Kiss 2023 – Kiss Farkas Gábor, "Ames és Apáczai: az eklektikus filozófiai gondolkodás lehetséges elméleti keretrendszereiről a 17. századi Magyarországon", în *Különbség*, 23, 1, 2023, p. 29-31
- Koncz 2006 – Koncz József, *A Marosvásárhelyi Evang. Reform. Kollégium története (1557-1895)*. A szöveget szerkesztette és átdolgozta, a mutatókat összeállította Dóczy Örs és Vida Erika, a latin, az ógörög és a német szövegeket fordította és jegyzetekkel ellátta Dóczy Örs. Az utószót Sebestyén Mihály írta. Második, átdolgozott, szerkesztett, bővített kiadás, Marosvásárhely, 2006
- Makkai 1953 – Makkai László, "Tolnai Dali János harca a haladó magyar kultúráért (Adatok sárospataki tanári működéséhez, 1638–1642). [A mellékletek tartalma:] Miskolci István esperes jegyzőkönyveiből. Debreceni Tamás prefektusnak I. Rákóczi Györgyhöz írt leveléből. Levelek a logikai tanítás körüli vita idejéből. Szilágyi Benjamin István művének Tolnai első sárospataki tanárságára vonatkozó részlete", în *Irodalomtörténeti Közlemények. MTA Irodalomtörténeti Állandó Bizottságának Folyóirata*, 57. évf., 1-4, 1953, p. 236-249
- Mészáros 1981 – Mészáros István, *A közoktatás története Magyarországon 996–1777 között*, Budapest, 1981
- Molnár 2019 – Molnár Antal, "Miért világtörténeti kuriózum a magyarországi reformáció?", în Kiss Erika, Zászkaliczky Márton, Zászkaliczky Zsuzsanna (editori), *Ige-Idők: A reformáció 500 éve*, Budapest, 2019, p. 14-25
- Mylius 1617 – Mylius, Johannes: *Systematis rhetorici epitome: pro tironibus in Gymnasio Elbingensi adornata a Ioan. Mylio svccincta praeceptorvm, prope omnium*

- methodo, protironibis in Gymnasio Elbingensi adornata a M. Iohanne Mylio. Elbingae, 1617
- Peterson 2014 – R. J. Peterson, *Unity in Diversity: English Puritans and the Puritan Reformation, 1603-1689*, Leiden, 2014
- Reinhardt 1977 – Wolfgang Reinhardt, "Gegenreformation als Modernisierung? Prolegomena zu einer Theorie des konfessionelles Zeitalters", in *Archiv für Reformationsgeschichte* 68, 1977, p. 226-252
- Reinhardt 2017 – Wolfgang Reinhardt, *Felekezeti és felekezetszerveződés Európában. A tudományos diskurzus fejleményei*, Budapest, 2017
- Restás 2000 – Restás Attila, "Keckermann retorikái (Fejezet a magyarországi retorikaoktatás történetéből)", in *Irodalomtörténet*, 81, 4, 2000, p. 477-497
- Restás 2021 – Restás Attila, *Bartholomaeus Keckermann (1572–1609) retorikái és a magyarországi recepció. Adalékok a hazai 17. századi retorikai műveltséghez. Doktori PhD értekezés*, Debrecen, 2021
- RMK II – Szabó Károly, *Régi magyar könyvtár*, vol. II, Budapest, 1879
- Schilling 2007 – Heinz Schilling, *Konfessionalisierung und Staatsinteressen. Internationale Beziehungen 1559-1660*, in seria: Heinz Duchhardt, Franz Knipping (editori), *Handbuch der Geschichte der internationalen Beziehungen*, Band 2, Leiden-Paderborn, 2007
- Sipos, Kovács, Kuszálík 2004 – Sipos Gábor, Kovács Mária, Kuszálík Eszter et alii (ed.), *A Kolozsvári Akadémiai Könyvtár Régi Magyar Könyvtár-gyűjteményeinek katalógusa*, Kolozsvár, 2004
- Spielmann-Sebestyén, Ambrus, Dóczy 2009 – Spielmann-Sebestyén Mihály, Ambrus Hedvig, Dóczy Örs et alii (editori), *Catalogul cărților tipărite în secolul al XVII-lea din Biblioteca Teleki-Bolyai. Tg. Mureș*, manuscris, 2009
- Szabó, Tonk 1992 – Szabó Miklós, Tonk Sándor, *Erdélyiek egyetemjárása a korai újkorban 1521-1700*, Szeged, 1992
- Tonk 1994 – Tonk Sándor, *A Marosvásárhelyi Református Kollégium diáksága 1653–1848*, Szeged, 1994
- Tóth 2019 – Tóth Zsombor, "Hosszú reformáció Magyarországon és Erdélyben I. Konfesszionalizációk és irodalmi kultúrák a kora újkorban (1500-1800). Módszertani megjegyzések egy folyamatban levő kutatáshoz", in *Irodalomtörténeti Közlemények*, 123, 6, 2019, p. 719-739
- Tusor 2008 – Tusor Péter, "Felekezetszerveződés a kora újkorban", in *Vigilia*, 73, 2008, p. 12-18
- Wallace 2012 – Peter G. Wallace, *The Long European Reformation: Religion, Political Conflict, and the Search for Conformity, 1350-1750*, New York, 2012
- Zoványi 1911 – Zoványi Jenő, *Puritán mozgalmak a magyar református egyházban*, Budapest, 1911